

SOSYAL BECERİLERİ DEĞERLENDİRME ÖLÇEĞİNİN (7-12 YAŞ) GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Prof. Dr. Gönül AKÇAMETE*

Yrd. Doç. Dr. Hasan AVCIOĞLU**

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, Sosyal Becerileri Değerlendirme Ölçeğinin 7-12 yaş (SBDÖ) arasındaki çocuklara uygulanabilirliğine ilişkin bazı teknik özellikleri saptamaktır. Araştırma grubu, 2003-2004 öğretim yılında Ankara İli, Çankaya ilçesinde Alt sosyo ekonomik düzeyden Kütükçü Alibey İlköğretim Okulu, orta sosyo ekonomik düzeyden Kurtuluş İlköğretim Okulu ve üst sosyo ekonomik düzeyden ise Ankara TED Koleji'nde görev yapan sınıf öğretmenlerinden oluşturulmuştur. 71 öğretmen 7-12 yaşlardaki alt SED'den (45 kız, 69 erkek), orta SED'den (34 kız, 75 erkek) ve üst SED'den (45 kız, 86 erkek) olmak üzere toplam 354 öğrenciyi sosyal beceriler açısından değerlendirmiştir. Ölçeğin geçerliği; kapsam ve yapı geçerliği olmak üzere iki ayrı yolla test edilmiştir. Kapsam geçerliği ile ilgili çalışmada uzman görüşüne başvurulmuştur. Alanda uzman olarak çalışan kişiler SBDÖ'nin bütünü ile ilgili incelemeleri sonucu ölçeğin sosyal becerileri ölçebilecek nitelikte olduğu yönünde görüş belirtmişlerdir. Kapsamla ve ölçeğin genel özellikleriyle ilgili olarak ölçeğin kaç faktörden oluştuğunu anlamak amacıyla faktör analizi yapılarak, faktör analizi yoluyla ölçeğin yapı geçerliği test edilmiştir. Ölçeğin güvenirligi, Cronbach Alfa katsayısı hesaplanarak test edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Sosyal beceriler, sosyal becerilerin değerlendirilmesi

* Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Bölümü Cebeci Ankara

** Abant İzzet Baysal Üniversitesi Özel Eğitim Bölümü. 14280 Gököy/Bolu

Abstract

The aim of the study was to determine technical features of the Social Skills Evaluation Scale (for ages 7-12) in terms of applicability for 7-12 years old students. The research group was composed of primary school teachers who worked at Kütükçü Alibey Primary School, as an example of lower class society, Kurtuluş Primary School, as an example of middle class society, and Ankara TED College, as an example of high of society, in 2003-2004 Educational Year. 71 teachers evaluated 354 students, who are between 7 and 12 and from lower class society (45 girls, 69 boys), from middle class society (34 girls, 75 boys) and from high society (45 girls, 86 boys), in terms of social skills. The validity of the scale was tested with two different methods; content and construct validity. The content validity was established through comments of area specialists. The specialists commented that the scale was proper enough for assessing the social skills of the children. In order to determine the construct validity and the number of factors constructing the scale, factorial analysis was applied. The reliability of the scale was determined by alpha coefficient technique.

Keyword: Social skills, social skills assessment

GİRİŞ

Her canlı, belirli bir sosyal çevre içerisinde doğar, yaşar ve ölür. Yaşamı boyunca da varlığını sürdürebilmek için, o çevreye en iyi şekilde uyum sağlamasına olanak veren bazı davranış biçimleri geliştirir. Birey çevresindeki varlıklarla ve bunlardan en önemlisi olan insanlarla ilişkilere girer. Genellikle, ilişkileri kurma ve sürdürmede en önemli şey olan iletişim, insanlar arasında gerçekleşen karmaşık bir etkileşimdir (Rustin ve Kuhr, 1989).

İletişim, sosyal etkileşimin temelidir. Çocuklar iletişim kurmadan önce, başkaları ile sosyal etkileşime girmek isterler. Çocuğun gerçekleştireceği iletişim, zorunlu olarak sözel dilin kullanımını gerektirir. Ancak dilin kazanılması; göz ilişkisi kurma, sıra alma, oynanan oyuna katılma gibi sosyal davranışların yani becerilerin gelişimiyle ilişkilidir (Haynes, Moran, ve Pindzola, 1990).

Sosyal beceriler, kişilerin başkaları ile olumlu etkileşimleri başlatmaları ve sürdürmeleri için önemli davranış elemanlarıdır (Westwood,1993). İçinde bulunulan sosyal ortama uygun davranma becerisi olarak tanımlanan sosyal beceriler, kişilerarası ilişkilerin kurulmasında ve sosyal amaçların gerçekleştirilmesinde çok önemli rol oynarlar. Sosyal beceriler, kişinin olumlu ya da olumsuz duygularını uygun bir şekilde anlatabilmesini, kişisel haklarını savunabilmesini, gerektiğinde başkalarından yardım isteyebilmesini, kendisine uygun olmayan istekleri geri çevirebilmesini kolaylaştırır (Sorias, 1986).

Sosyal becerileri, aynı zamanda belirli bir sosyal içerik içerisinde başkalarıyla etkileşim yeteneği olarak da tanımlamak mümkündür (Tidhar, 1984). Yani, sosyal beceriler başkalarıyla etkileşimde olumsuz tepkileri önleyen ve olumlu tepkilerin verilmesine olanak tanıyan, sosyal olarak uygun görülen öğrenilmiş davranışlardır. Sosyal beceriler; amaca yönelik, sosyal bağlama bağlı olarak değişiklik gösteren ve ayrıca duruma özgü olan davranışlardır (Cartledge ve Milburn, 1983).

Sosyal beceriler, hem gözlenebilen hem de gözlenemeyen davranışları içermektedir. Gözlenebilen davranışlar, açıkça ortaya konulan ve başkaları tarafından görülebilen davranışlardır. Gözlenemeyen davranışlar ise, problem çözme becerilerinde olduğu gibi açıkça gözlenemeyen, gizli olan bilişsel davranışlardır (Elksnin ve Elksnin, 1998). Gözlenemeyen bu davranışlar, sosyal becerilerin karmaşık bir yapıda olmasına yol açmaktadır.

Okul öncesi dönemle birlikte çocuklar paylaşma, sıra alma, işbirliği yapma, başkalarının görüşünü kabul etme ve saldırganlıklarını kontrol etme gibi becerileri kazanarak sosyalleşirler (Parker ve Asher, 1987). Böylece bir çok sosyal beceri, akran grupları ve aile içerisinde genellikle, farkında olmadan ve sistematik olmayan şekilde öğrenilmektedir. Çocuklar, ailelerin, diğer yetişkinlerin, kardeşlerin ve akranların model olmasıyla, gözlem yaparak sosyal becerileri öğrenirler. Bu, farkında olmadan ve sistemli olmayan öğrenme yöntemidir. Ancak bu durum, bütün çocuklar için geçerli değildir. Yani; bütün çocuklar akranlarını gözleyerek sosyal becerileri kazanmazlar. Bu yüzden bu çocuklar, sosyal becerilerin sistemli olarak öğretilmesine ve bu becerileri kullanmak için desteklenmesine gereksinim duyarlar (Hall ve Schlesinger, 1997; Thorkildsen, 1985).

Bu ilk gelişim aşamasında olumlu akran ilişkileri geliştirmede başarısız olanlar; okul başarısı, sosyal yeterlilik (James, Hesselbrock, Meyers ve Penniman, 1979; Parker ve Asher, 1987; Roff, Sellen ve Golden, 1972), duyuşsal uyum (Cowen, Pederson, Babijan, Izzo ve Trost, 1973; Parker ve Asher, 1987) ve akran ilişkileri açısından oldukça büyük risk altındaki çocuklar arasındadır. La Greca ve Mesibov, sosyal etkileşim için gerekli olan sosyal becerilere erken müdahale etmek gerektiğini, eğer erken müdahale edilmezse, sosyal becerilere sahip olmayan çocukların, sosyal gelişimlerinde ve akademik performanslarında akranlarının çok gerisine düşebileceklerini belirtmektedirler (1979: Akt., Thorkildsen, 1985).

Bu yetersizlikleri ortadan kaldırmak için erken müdahale programları geliştirilmiştir (Collins, Kinney ve Haran, 1990). Çocuklara verilecek sosyal beceri öğretiminde, çocuğun gelişim özelliklerini dikkate almak ve gelişim için gerekli performansları belirleyerek, programda bunlara yer vermek gerekmektedir (Bacanlı, 1999; Westwood, 1993). Sosyal beceri öğretiminde ilk adım, çocuğun bireysel performansı doğrultusunda nereden başlanacağına ve bu çocuk için önceliklerin neler olacağına karar vermektir (Westwood, 1993).

Uluslararası alanyazına bakıldığında çocuk ve ergenlerin sosyal becerilerini değerlendirmeye yönelik bir çok ölçme aracı bulunmasına rağmen Türkiye koşullarına göre düzenlenmiş bir ölçme aracının bulunmadığı görülmektedir. Türkiye koşullarına göre düzenlenmiş bir ölçme aracı ile çocukların sosyal becerilerinin değerlendirilmesi, sosyal beceri yetersizliklerinin giderilmesi ve bu becerilerin geliştirilmesine yönelik etkili ve uygun sosyal beceri programlarının hazırlanması sağlanabilir ve öğrencilere sosyal beceriler kazandırılabilir. Bu gerekçelerle bu araştırmanın, hem alanda çalışan kişilere hem de alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Araştırma Grubu

2003-2004 öğretim yılında Ankara İl Millî Eğitim Müdürlüğünden, Ankara İli, Çankaya ilçesinde bulunan okullar arasından alt, orta ve üst sosyo-ekonomik düzeyde (SED) yer alan okulların listesi belirlenmiştir. Daha sonra bu okullar arasından random yöntemine göre alt SED'den Kütükçü Alibey İlköğretim Okulu, orta SED'den Kurtuluş İlköğretim Okulu ve üst SED'den ise Ankara TED Koleji seçilmiştir. Seçilen bu okullarda görev yapan sınıf öğretmenleri, araştırma grubunu oluşturmuştur. Araştırma grubunda yer alan toplam 71 öğretmen, 7-12 yaş arasındaki alt SED'den (45 kız, 69 erkek), orta SED'den (34 kız, 75 erkek) ve üst SED'den (45 kız, 86 erkek) olmak üzere toplam 354 öğrenciyi sosyal beceriler açısından değerlendirmiştir.

İşlem

Araştırmanın ilk aşamasında ölçeğin geliştirilmesi için alan yazın taranarak (Ashman, 1997; Bacanlı, 1999; Brockman, 1988; Cartledge ve Milburn, 1983; Cornish, 2003; Haynes, Moran, ve Pindzola, 1990; James ve diğerleri, 1979; Kelly, 1998; Merrel, 1994; Merrel ve Gimpel, 1998; Rustin ve Kuhr 1989) 7-12 yaş arasındaki çocukların sosyal becerilerini artırmak için iletişim yetersizliklerine yardım etmede önemli olan beceriler belirlenerek bir listesi oluşturulmuştur. Beceriler ile ilgili oluşturulan bu maddelerin, araştırmacının amacına uygun ve farklı anlaşılacak biçimde olmasına çalışılmıştır. Bunun için beceri listesinde yer alan maddelerin uzun ve karmaşık ifadelerden oluşmaması sağlanmıştır. Ayrıca her bir beceri listesinde yer alan maddelerin birden fazla beceriyi içermemesine ve ölçülebilir, gözlenebilir bir şekilde ifade edilmesine de dikkat edilmiştir. Daha sonra oluşturulan bu liste, alanda çalışan uzman kişilere (çocuk gelişimi ve eğitimi alanda çalışan beş öğretim üyesine) gösterilerek, belirlenen becerilerin bu yaş grubuna ait olup olmayacağı belirlenmiştir. Bunun yanında sosyal becerileri ifade eden maddelerin ölçeği uygulayacak olan kişiler tarafından anlaşılıp anlaşılmadığının da kontrol edilmesi sağlanmıştır. Bunun için ilköğretim ikinci kademe görev yapan beş öğretmenin görüşüne başvurulmuştur. Uzman ve öğretmenlerin görüşü

alındıktan sonra soru maddelerinden bazılarında gerekli düzeltmeler yapılmış, bazı soru maddeleri de ölçekten çıkarılmıştır. Bütün bu işlemler sonunda soru maddeleri, 7-12 yaş düzeyindeki çocukların gelişim özelliklerine göre sıralanmıştır.

Son olarak, Random yoluyla araştırma grubu belirlenmiştir. Araştırma grubunda yer alan 71 sınıf öğretmenin, sınıflarında bulunan öğrenciler arasından en iyi tanıdıkları 5 öğrenciyi değerlendirmeleri sağlanmıştır. Bu tip ölçeklerin geçerliliklerinin düşük olmasına neden olan; derecelendirme yapan kişinin yeterli bilgilere sahip olmaması, gözleme olanağından yoksun olması gibi durumların oluşumuna yol açmamak için böyle bir işleme başvurulmuştur.

Elde edilen veriler bilgisayara aktarıldıktan sonra, SPSS paket programından yararlanılarak geçerlik ve güvenirlik çalışmaları yapılmıştır.

Sosyal Becerileri Değerlendirme Ölçeği (7-12 Yaş)

Sosyal Becerileri Değerlendirme Ölçeğinin (SBDÖ) Özellikleri: SBDÖ, sosyal etkileşimi artırmak için iletişim yetersizliklerine yardım etmede önemli olan becerileri ölçmeyi amaçlamaktadır ve beşli dereceleme şeklinde oluşturulmuş likert tipi bir ölçektir. SBDÖ, 7 ile 12 yaşlarındaki çocukların sahip olması gereken sosyal becerileri içermektedir. Ölçekte beceriler 12 kategori altında toplanmıştır. Bunlar; temel sosyal beceriler (TSB), temel konuşma becerileri (TKB), ileri konuşma becerileri (İKB), ilişkiyi başlatma becerileri (İBB), ilişkiyi sürdürme becerileri (İSB), grupla iş yapma becerileri (GİYB), duygusal beceriler (DB), kendini kontrol etme becerileri (KKEB), saldırgan davranışlarla başa çıkma becerileri (SDBÇB), sonuçları kabul etme becerileri (SKEB), yönerge verme becerileri (YVB) ve bilişsel beceriler (BB)'dir.

SBDÖ, 69 madde ve 12 alt ölçekten oluşan bir ölçme aracıdır. Alt ölçekler; TSB 13, TKB 4, İKB 5, İBB 5, İSB 6, GİYB 7, DB 6, KKEB 6, SDBÇB 4, SKEB 3, YVB 4 ve BB 6 maddeden oluşmaktadır. Maddelerin tamamı olumlu yönde düzenlenmiştir. Maddelere verilen tepkiler "her zaman yapar", "çok sık yapar", genellikle yapar", "çok az yapar" ve "hiçbir zaman yapmaz" şeklinde derecelendirilmiştir. Her zaman yapar cevabı 5, hiç bir zaman yapmaz cevabı 1 puan almaktadır. Düşük puan, sosyal becerilere yeterince sahip olunmadığını, yüksek puan ise sosyal becerilere sahip olduğunu göstermektedir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan, madde sayısı olan 69 iken, en yüksek puan 345 puandır. Alt ölçeklerden ise; TSB'den en az 13 en çok 65, TKB'den en az 4 en çok 20, İKB'den en az 5 en çok 25, İBB'den en az 5 en çok 25, İSB'den en az 6 en çok 30, GİYB'den en az 7 en çok 35, DB'den en az 6 en çok 30, KKEB'den en az 6 en çok 30, SDBÇB'den en az 4 en çok 20, SKEB'den en az 3 en çok, YVB'den en az 4 en çok 20 ve BB'den en az 6 en çok 30 puan alınabilmektedir.

Ölçeği cevaplayacak olanlar, ölçekte yer alan ifadeyi okuduktan sonra değerlendirmesini yaptıkları çocuğun sahip olduğu sosyal becerilerin karşısındaki duruma uygun olanını işaretlerler. Gözleme olanağı bulamadıkları beceriyi boş bırakırlar.

Temel Sosyal Beceriler: Bunlar, 13 alt beceriden oluşmaktadır. Bu beceriler, asıl becerilerdir ve karşılıklı etkileşimin daha ileri düzeyde gelişmesi için önemlidirler. Daha karmaşık becerileri öğrenebilmek için bu becerilerin öğrenilmiş olması gerekmektedir. Bu kategoride; gözlem yapma, göz ilişkisi kurma, duruş biçimi ve mesafeyi ayarlama, uygun mimik ve jest kullanma, başkalarına uygun şekilde dokunma, söylenenleri akılda tutma, kıyafet temizliğine dikkat etme ve paylaşma gibi beceriler yer almaktadır.

Temel Konuşma Becerileri: Bu bölüm, 4 alt beceriden oluşmaktadır. Bu bölümde yer alan beceriler, bireyler arası etkileşimin başlaması ve sürdürülmesinde başlangıç oluşturan becerileri içermektedir. Bu kategoride; konuşmayı başlatma, konuşmayı sürdürme, konuşmayı bitirme, konuşmayı bitirdikten sonra yeniden başlatma, gibi beceriler yer almaktadır.

İleri Konuşma Becerileri: Bu bölüm 5 alt beceriden oluşmaktadır. Bu bölümde yer alan beceriler, bireyler arası etkileşimin başlaması ve sürdürülmesini sağlayan becerileri içermektedir. Bu bölümde; konuşmak için başkalarının sözlerini tamamlamasını bekleme, konuşmanın içeriğine uygun olmayan duraklamalar yapmadan konuşmasını sürdürme, sesin şiddeti, tonu ve akıcılığını ayarlama gibi beceriler yer almaktadır.

İlişkiyi Başlatma Becerileri: Bu bölüm, 5 alt beceriden oluşmaktadır. Bu bölümde yer alan beceriler, bireylerarası karşılıklı etkileşimin başlamasında önemli olan becerilerdir. Bu kategoride; tanıdık kişileri başkalarına tanıtırma, tanıdık kişilerle karşılaşınca gülümseme, tanıdık kişilerle karşılaşınca selam verme (sözlü ya da başıyla) gibi beceriler yer almaktadır.

İlişkiyi Sürdürme Becerileri: Bu bölüm, 6 alt beceriden oluşmaktadır. Bu bölümde yer alan beceriler, bireylerarası karşılıklı etkileşimin sürdürülmesinde önemli olan becerilerdir. Bu bölümde başkalarından farklı olan düşüncelerini söyleme, gereksinim duyduğunda başkalarından yardım isteme, yardıma gereksinimi olan kişiler, yardım istemeden onlara yardım etmeyi teklif etme, gereksinim duyduğunda izin isteme, kendisine yardım edildiğinde teşekkür etme, birisine zarar verince özür dileme ve bir şey istediğinde lütfen sözcüğünü kullanma gibi beceriler yer almaktadır.

Grupla İş Yapma Becerileri: Bu bölüm 9 alt beceriden oluşmaktadır. Bu bölümde yer alan beceriler, bireylerin grup içerisinde iş bölümüne uyarak sorumluluklarını yerine getirmelerine yardım eden becerilerdir. Bu kategoride; bir gruba katılmak için grup üyelerinden izin alma, grup faaliyetlerine katılma, grupta iş

bölümüne uyma, grupta sorumluluğunu yerine getirme, sınıf arkadaşlarına oyun oynamayı teklif etme, oynamakta olan oyuna katılmayı teklif etme ve arkadaşlarına yeni oyunlar oynamayı teklif etme gibi beceriler yer almaktadır.

Duygusal Beceriler: Bu bölüm 6 alt beceriden oluşmaktadır. Bu bölümde yer alan beceriler, bireylerin sosyal davranışları üzerindeki duygu ve düşüncelerinin etkisini anlamalarına yardım ederler. Bu kategoride; başkalarıyla ilgili olumsuz duygularını ifade etme, başkalarıyla ilgili olumlu duygularını ifade etme, başkalarının kendisine karşı neler hissettiğini ifade etme, gerektiğinde kendisi ile ilgili olumlu ifadeler kullanma ve arkadaşları bir iş başardığında onlara övücü sözler söyleme gibi beceriler yer almaktadır.

Kendini Kontrol Etme Becerileri: Bu bölüm 6 alt beceriden oluşmaktadır. Bu bölümde yer alan beceriler, bireylerin sosyal davranışları üzerinde kendilerini kontrol etmelerine yardım ederler. Bu kategoride; karşısındakinin duygu durumuna göre uygun tepki verme, aşırı sevinç, üzüntü, öfke, korku, gibi duygularını uygun şekilde ifade etme, öfkesini başkalarına zarar vermeden ortaya koyma, başkalarını rahatsız etmekten kaçınma, başkalarıyla arasında olan farklılıkları konuşarak çözme ve başkalarıyla olan problemlerini kavga etmeden çözme gibi beceriler yer almaktadır.

Saldırgan Davranışlarla Başa Çıkma Becerileri: Bu bölüm 4 alt beceriden oluşmaktadır. Bu bölümde yer alan beceriler, bireylerin sosyal etkileşim içerisinde hem başkaları tarafından uğradıkları saldırgan davranışlarla hem de kendileri tarafından ortaya konulan saldırgan davranışlar ile başa çıkmalarına yardım ederler. Bu kategoride; kendisinden istemediği bir şeyi yapması istendiğinde hayır deme, kendisine yapılmasını istemediği bir davranış olduğunda karşısındakine söyleme, suçlamalar karşısında kendini savunma ve kendisiyle alay edildiğinde duymazlıktan gelme gibi beceriler yer almaktadır.

Sonuçları Kabul Etme Becerileri: Bu bölüm 3 alt beceriden oluşmaktadır. Bu bölümde yer alan beceriler, bireylerin sosyal etkileşim içerisinde karşılaşılabilecekleri çeşitli sonuçları kabul etmelerine yardım ederler. Bu kategoride; başarısızlıkları sakince karşılama, kızmadan sonuçları kabul etme ve uygun olmayan davranışların sonuçlarını kabul etme gibi beceriler yer almaktadır.

Yönerge Verme Becerileri: Bu bölüm 4 alt beceriden oluşmaktadır. Bu bölümde yer alan beceriler, bireylerin etkileşim içerisinde karşılıklı olarak yönerge verme ve verilen yönergelere uymalarına yardım ederler. Bu kategoride; gerektiğinde soru sorma, kendisine soru sorulduğunda cevap verme, gerektiğinde başkalarına sözel yönerge verme ve gerektiğinde başkalarınca verilen sözel yönergelere uyma gibi beceriler yer almaktadır.

Bilişsel Beceriler: Bu bölüm, 6 alt beceriden oluşmaktadır. Bu bölümde yer alan beceriler, bireylerin daha üretken sosyal etkileşimlere girebilmelerini sağlar. Bu

kategoride; herhangi bir konu ile ilgili kendi kendine araştırma yapıp onun hakkında bilgi edinme, kendi yaptıklarını objektif olarak gözden geçirerek değerlendirme, haklı olduğu bir konuyu başkalarını ikna edinceye kadar savunma, bir problemin çözümü için seçenekler üretme ve bir problemi çözme gibi beceriler yer almaktadır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Ölçeğin Geçerlik Çalışmaları

Ölçeğin geçerliği, kapsam ve yapı geçerliği olmak üzere iki ayrı yolla test edilmiştir.

Kapsam Geçerliği: Kapsam geçerliği ile ilgili çalışmada uzman görüşüne başvurulmuştur. Alanda uzman olarak çalışan kişiler (çocuk gelişimi ve eğitimi alanında çalışan beş öğretim üyesi) SBDÖ'nin bütünü ile ilgili incelemeleri sonucu ölçeğin sosyal becerileri ölçebilecek nitelikte olduğu yönünde görüş belirtmişlerdir.

Yapı Geçerliği: Yapısıyla ilgili olarak testin kaç faktörden oluştuğunu anlamak amacıyla faktör analizi yapılmıştır. Yani, faktör analizi yoluyla ölçeğin yapı geçerliği test edilmiştir.

Ölçeğin yapı geçerliğini belirlemek amacıyla ölçeğin ilk formunda yer alan 85 maddeye Temel Bileşenler Analizi-TBA (Principal Component Analysis) yapılmış, öz değerleri 1'in üzerinde olan ve varyansın % 75.3'ünü açıklayan on altı faktör altında toplandığı görülmüştür. Maddelerle ilgili olarak tanımlanan on altı faktörün ortak varyanslarının .454 ile .911 arasında değiştiği gözlenmiştir. Buna göre, analizde önemli faktör olarak ortaya çıkan on altı faktörün birlikte, maddelerdeki toplam varyansın ve ölçeğe ilişkin varyansın çoğunluğunu açıkladıkları belirlenmiştir. Bu faktörlerden birincisi varyansın % 9.1'ini, ikinci faktör % 5.6'sını, üçüncü faktör % 5.2'sini, dördüncü faktör % 5.2'sini, beşinci faktör % 5.2'sini, altıncı faktör % 4,8'ini, yedinci faktör % 4,5'ini, sekizinci faktör % 4,1'ini, dokuzuncu faktör % 4'ünü, onuncu faktör % 3,2'sini, on birinci faktör % 2,8'ini, on ikinci faktör % 2,6'sını, on üçüncü faktör % 2,3'ünü, on dördüncü faktör % 2,1'ini, on beşinci faktör % 2'sini ve on altıncısı ise % 1.4'ünü açıklamaktadır.

Analiz ile gözlenen faktörleri ayrıştırarak, birbirinden olabildiğince bağımsız faktörlere ulaşabilmek amacıyla faktör analizi uygulanmasına bir dik döndürme (rotasyon) yöntemi olan varimax kullanılarak devam edilmiştir. Faktör yük değerleri .30'un altında olan ve birden fazla faktöre girip aralarındaki faktör yük değer farkları .10 ve daha az olan 10 madde elenerek analiz 75 madde ile sürdürülmüş ve tekrarlanan rotasyonlar sonucunda ölçekteki maddelerin 15 faktörde toplandığı gözlenmiştir. Ancak bunlardan, ölçekte, en az üçlü grup oluşturan faktörlere yer verilmesine rağmen ikili grup oluşturan 3 faktöre yer verilmemiştir. Bu işlemler sonucunda ölçekteki madde sayısı 69 olarak belirlenmiştir.

Maddelerin faktör analizi sonuçları (maddelerin faktör yükleri) Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Sosyal Becerileri Değerlendirme Ölçeğinin Faktör Yapısı Sonuçları

Maddeler	Döndürme sonrası maddelerin faktörlerindeki yük değerleri
TEMEL SOSYAL BECERİLER	
1. Çevresinde gelişen olayları gözlemler (Çevresinde yer alan canlı ve cansız varlıklar ve bunların özellikleri hakkında veri toplayarak bilgi edinir.)	.72
2. Konuşurken, sözel anlatımının anlamını pekiştirmek ve tamamlamak için mimikler kullanır.	.71
3. Konuşurken, sözel anlatımının anlamını pekiştirmek ve tamamlamak için jestler kullanır.	.69
4. Birlikte olduğu insanlara karşı hissettiği duygulara göre arasındaki mesafeyi ayarlar (uzak ya da yakın durur).	.69
5. Başkalarıyla ilişkilerinde, karşısındakine duygularını aktarmak için bedensel teması kullanır (Sarılma, öpme, kucaklama, kolları tutma, sırtı tutma vb).	.68
6. İçinde bulunduğu ortama göre (başkalarıyla konuşurken, dinlerken) beden duruşunu sergiler.	.67
7. Başkalarıyla etkileşim halindeyken (başkalarıyla konuşurken, dinlerken) göz kontağı kurar.	.65
8. Daha önce neler söylediği sorulduğunda tekrar söyler.	.61
9. Kıyafet temizliğine dikkat eder.	.54
10. Başkaları konuşurken konuşmanın içeriğine uygun geri bildirimde bulunur.	.51
11. Eşyalarını (kalem, silgi, oyuncak vb.) başkalarıyla paylaşır.	.48
12. Başkalarıyla gerektiğinde işbirliği yapar.	.46
13. Başkaları konuşurken dinler.	.45
TEMEL KONUŞMA BECERİLERİ	
1. Konuşmayı başlatır.	.71
2. Konuşmayı sürdürür.	.69
3. Konuşmayı bitirir.	.69
4. Konuşmayı bitirdikten sonra yeniden başlatır.	.59
İLERİ KONUŞMA BECERİLERİ	
1. Konuşmak için başkalarının konuşmasını tamamlamasını bekler.	.82
2. Konuşmasını, konuşmanın içeriğine uygun olmayan duraklamalar yapmadan sürdürür.	.81

3. Konuşurken başkaları tarafından anlaşılabilmek için konuşma hızını ayarlar.	.64
4. Konuşurken, konuşmada yer alan duygu ve düşüncelerin anlamına ışık tutan vurgulamalarda bulunur.	.55
5. Konuşurken içinde bulunduğu ortama göre ses tonunu ayarlar.	.44
İLİŞKİYİ BAŞLATMA BECERİLERİ	
1. İlk tanıştığı kişilere kendisini tanıtır.	.84
2. Tanıdığı kişileri başkalarına tanıstırır.	.77
3. Tanıdığı kişilerle karşılaşınca gülümser.	.74
4. Tanıdığı kişilerle karşılaşınca selam verir (Sözlü ya da başıyla).	.65
5. Kendisinden farklı olan arkadaşlarıyla birlikte olur.	.60
İLİŞKİYİ SÜRDÜRME BECERİLERİ	
1. Gereksinim duyduğunda başkalarından yardım ister.	.76
2. Yardıma gereksinimi olan kişiler yardım istemedten onlara yardım etmeyi teklif eder.	.75
3. Gereksinim duyduğunda izin ister.	.74
4. Kendisine yardım edildiğinde teşekkür eder.	.71
5. Birisine zarar verince özür diler.	.51
6. Bir şey istediğinde lütfen sözcüğünü kullanır.	.37
GRUPLA İŞ YAPMA BECERİLERİ	
1. Bir gruba katılmak için grup üyelerinden izin alır.	.73
2. Grup faaliyetlerine katılır.	.72
3. Grupta iş bölümüne uyar.	.70
4. Grupta sorumluluğunu yerine getirir.	.70
5. Sınıf arkadaşlarına oyun oynamayı teklif eder.	.57
6. Oynanmakta olan oyuna katılmayı teklif eder.	.57
7. Arkadaşlarına yeni oyunlar oynamayı teklif eder.	.53
DUYGUSAL BECERİLER	
1. Başkalarıyla ilgili olumsuz duygularını ifade eder.	.74
2. Başkalarıyla ilgili olumlu duygularını ifade eder.	.73
3. Başkalarının kendisine karşı neler hissettiğini ifade eder.	.72
4. Gerektiğinde kendisi ile ilgili olumlu ifadeler kullanır.	.71
5. Arkadaşları bir iş başardığında onlara övücü sözler söyler.	.65
6. Başkalarından farklı olan düşüncelerini söyler.	.55

KENDİNİ KONTROL ETME BECERİLERİ	
1. Karşısındakinin duygu durumuna göre uygun tepki verir.	.71
2. Aşırı sevinç, üzüntü, öfke, korku, gibi duygularını uygun şekilde ifade eder.	.61
3. Öfkesini başkalarına zarar vermeden ortaya koyar.	.60
4. Başkalarını rahatsız etmekten kaçınır.	.56
5. Başkalarıyla arasında olan farklılıkları konuşarak çözer.	.50
6. Başkalarıyla olan problemlerini kavga etmeden çözer.	.46
SALDIRGAN DAVRANIŞLARLA BAŞA ÇIKMA BECERİLERİ	
1. Kendisinden istemediği bir şeyi yapması istendiğinde hayırdeder.	.74
2. Kendisine yapılmasını istemediği bir davranış olduğunda karşısındakine söyler.	.54
3. Suçlamalar karşısında kendini savunur.	.46
4. Kendisiyle alay edildiğinde duymazlıktan gelir.	.45
SONUÇLARI KABUL ETME BECERİLERİ	
1. Kurallara uymadığında ortaya çıkan sonuçları kabul eder.	.87
2. Başarısız olduğunda bu durumu sakince karşılar.	.85
3. Uygun olmayan davranışlar sergilediğinde ortaya çıkan sonuçları kabul eder.	.52
YÖNERGE VERME BECERİLERİ	
1. Gerekğinde soru sorar.	.63
2. Kendisine soru sorulduğunda cevap verir.	.59
3. Gerekğinde başkalarına sözel yönerge verir.	.48
4. Gerekğinde başkalarının verilen sözel yönergelere uyar.	.47
BİLİŞSEL BECERİLERİ	
1. İçinde bulunduğu sosyal ortama uygun davranışlar gösterir.	.64
2. Kendi yaptıklarını objektif olarak gözden geçirerek değerlendirir.	.63
3. Kendi kendine herhangi bir konu ile ilgili araştırma yapıp onun hakkında bilgi edinir.	.56
4. Başkalarını ikna edinceye kadar haklı olduğu bir konuyu savunur.	.51
5. Bir problemin çözümü için alternatifler üretir.	.48
6. Bir problemi çözer.	.38

Tablo 1’de görüldüğü gibi, faktör döndürme sonrasında, ölçeğin birinci faktörünün on üç maddeden (17, 1, 65, 15, 16, 68, 66, 14, 69, 55, 74, 22, 9), ikinci faktörünün yedi maddeden (75, 36, 35, 72, 56, 19, 34), üçüncü faktörünün altı maddeden (41, 82, 43, 80, 42, 81), dördüncü faktörünün altı maddeden (78, 45, 84, 8, 46, 50), beşinci faktörünün beş maddeden (85, 4, 71, 11, 64), altıncı faktörünün beş maddeden (38, 77, 37, 47, 48), yedinci faktörünün dört maddeden (28, 30, 29, 27), sekizinci faktörünün altı maddeden (58, 62, 63, 20, 59, 57), dokuzuncu faktörünün altı maddeden (54, 73, 53, 52, 51, 83), onuncu faktörünün üç maddeden (6, 39, 7), on birinci faktörünün dört maddeden (3, 2, 26, 10), on ikinci faktörünün ise dört maddeden (24, 25, 23, 32), oluştuğu saptanmıştır. Birinci faktörde yer alan maddelerin yük değerleri 0.45 ile 0.72 arasında, ikinci faktörde yer alan maddelerin yük değerleri 0.53 ile 0.73 arasında, üçüncü faktörde yer alan maddelerin yük değerleri 0.55 ile 0.74 arasında, dördüncü faktörde yer alan maddelerin yük değerleri 0.37 ile 0.76 arasında, beşinci faktörde yer alan maddelerin yük değerleri 0.60 ile 0.84 arasında, altıncı faktörde yer alan maddelerin yük değerleri 0.44 ile 0.82 arasında, yedinci faktörde yer alan maddelerin yük değerleri 0.59 ile 0.71 arasında, sekizinci faktörde yer alan maddelerin yük değerleri 0.46 ile 0.71 arasında, dokuzuncu faktörde yer alan maddelerin yük değerleri 0.38 ile 0.64 arasında, onuncu faktörde yer alan maddelerin yük değerleri 0.52 ile 0.87 arasında, on birinci faktörde yer alan maddelerin yük değerleri 0.45 ile 0.74 arasında ve on ikinci faktörde yer alan maddelerin yük değerleri ise 0.47 ile 0.63 arasında değişmektedir. On iki faktör birlikte toplam varyansın % 67.5’ini açıklamaktadırlar. Birinci faktörün varyansa katkısı % 10.7, ikinci faktörün % 7.7, üçüncü faktörün % 6.5, dördüncü faktörün % 6.2, beşinci faktörün % 5.7, altıncı faktörün % 5.1, yedinci faktörün % 5.1, sekizinci faktörün % 4.8, dokuzuncu faktörün % 4.6, onuncu faktörün % 4.2, on birinci faktörün % 3.1 ve on ikinci faktörünün ise % 2.9’ dur.

Faktörlere maddelerin içerikleri dikkate alınarak isim verilmeye çalışılmıştır. İlk faktörde yer alan maddeler temel sosyal beceriler ile ilgili olduğundan bu faktöre, “Temel Sosyal Beceriler” ismi verilmiştir. İkinci faktörde yer alan maddeler temel düzeyde konuşma becerileriyle ilgili olduğundan bu faktöre, “Temel Konuşma Becerileri” ismi verilmiştir. Üçüncü faktörde yer alan maddeler ileri düzeyde konuşma becerileriyle ilgili olduğundan bu faktöre, “İleri Konuşma Becerileri” ismi verilmiştir. Dördüncü faktörde yer alan maddeler ilişkiyi başlatma becerileriyle ilgili olduğundan bu faktöre, “İlişkiyi Başlatma Becerileri” ismi verilmiştir. Beşinci faktörde yer alan maddeler ilişkiyi sürdürme becerileriyle ilgili olduğundan bu faktöre, “İlişkiyi Sürdürme Becerileri” ismi verilmiştir. Altıncı faktörde yer alan maddeler grupla bir iş yapma becerileriyle ilgili olduğundan bu faktöre, “Grupla İş yapma Becerileri” ismi verilmiştir. Yedinci faktörde yer alan maddeler Duygusal beceriler ile ilgili olduğundan bu faktöre, “Duygusal Beceriler” ismi verilmiştir. Sekizinci faktörde yer alan maddeler Kendini kontrol etme

becerileriyle ilgili olduğundan bu faktöre, “Kendini Kontrol Etme Becerileri” ismi verilmiştir. Dokuzuncu faktörde yer alan maddeler Saldırgan davranışlar ile başa çıkma becerileriyle ilgili olduğundan bu faktöre, “Saldırgan Davranışlarla Başa Çıkma Becerileri” ismi verilmiştir. Onuncu faktörde yer alan maddeler Sonuçları kabul etme becerileriyle ilgili olduğundan bu faktöre, “Sonuçları Kabul Etme Becerileri” ismi verilmiştir. On birinci faktörde yer alan maddeler Yönerge verme becerileriyle ilgili olduğundan bu faktöre, “Yönerge Verme Becerileri” ismi verilmiştir. On ikinci faktörde yer alan maddeler bilişsel beceriler ile ilgili olduğundan bu faktöre, “Bilişsel Beceriler” ismi verilmiştir.

Ölçeğin Güvenirlik Çalışmaları

Ölçeğin güvenirligi, Cronbach Alfa katsayısı hesaplanarak elde edilmiştir. Sonuçlar tablo 2 de verilmiştir.

Tablo 2. SBDÖ'nin Bütünü ile Alt Ölçeklere Ait Cronbach Alfa Güvenirlik Değerleri

	Cronbach Alfa
Temel Sosyal Beceriler	.95
Temel Konuşma Becerileri	.92
İleri Konuşma Becerileri	.89
İlişkiyi Başlatma Becerileri	.84
İlişkiyi Sürdürme Becerileri	.86
Grupla İş Yapma Becerileri	.92
Duygusal Beceriler	.88
Kendini Kontrol Etme Becerileri	.88
Saldırgan Davranışlarla Başa Çıkma Becerileri	.77
Sonuçları Kabul Etme Becerileri	.83
Yönerge Verme Becerileri	.70
Bilişsel Beceriler	.87
Sosyal Becerileri Değerlendirme Ölçeği(SBDÖ)'nin bütünü	.98

Tablo 2’de görüldüğü gibi SBDÖ’nin bütününe ilişkin hesaplanan Cronbach Alfa katsayısı .98 olarak bulunurken, alt ölçeklere ilişkin Cronbach Alfa katsayısı ise, Temel Sosyal Beceriler .95, Temel Konuşma Becerileri .92, İleri Konuşma Becerileri .89, İlişkiyi Başlatma Becerileri .84, İlişkiyi Sürdürme Becerileri .86, Grupla İş Yapma Becerileri .92, Duygusal Beceriler .88, Kendini Kontrol Etme Becerileri .88, Saldırgan Davranışlarla Başa Çıkma Becerileri .77, Sonuçları Kabul Etme Becerileri .83, Yönerge Verme Becerileri .70 ve Bilişsel Beceriler için ise .87

olarak belirlenmiştir. Hem alt ölçekler hem de testin bütününe ilişkin elde edilen Cronbach Alfa katsayılarının oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

Geçerlik ve güvenirlikle ilgili olarak elde edilen bulgular, Sosyal Becerileri Değerlendirme Ölçeği'nin ilköğretim düzeyindeki 7-12 yaş arasındaki öğrencilerin sosyal beceri düzeylerini geçerli ve güvenilir olarak ölçmek için kullanılabilceğini göstermektedir. Diğer bir değişle, yukarıdaki bulgular dikkate alındığında Sosyal Becerileri Değerlendirme Ölçeği'nin sosyal becerileri ölçebilecek düzeyde yeterince yüksek güvenirliğe ve geçerliğe sahip olduğu söylenebilir. Ölçek, çeşitli araştırmalarda hem tek başına hem de diğer ölçme araçlarıyla birlikte kullanılabilceği gibi ilköğretim ilk kademe öğrencilerinde sosyal becerilerin değerlendirilmesi ve bu becerilerin geliştirilmesine yönelik etkili ve uygun sosyal beceri eğitim programlarının hazırlanması ve öğrencilere etkili sosyal becerilerin kazandırılması için kullanılabilir.

Sosyal becerilerin değerlendirilmesi ürün ve işlem yollarının değerlendirilmesinden biraz farklıdır. İşlem yolu ve ürün değerlendirilmesinde performans sırasında veya bitiminde gözlem sonuçlarını kaydedilip yargılara varıldığı halde, bunun aksine kişisel ve sosyal yönden olan değerlendirmede bireylerin mevcut durumlarını ya da gelişimlerini görmek gerekmekte, bir zaman aralığı içinde yapılan gözlemlerin sonuçlarına ait genel kanıları ve yargıları esas almaktadır. Gözlemi yapan kişinin gözlemlerinin uzun zamana yayılmış olması, yapılan gözlemlerdeki sınırlılıklar, gözlemin ikinci elden bir veri olması, gözlem yapanın subjektif algıları ve duygularının gözlem sonuçlarını etkilemesi, gözlemlerin sayısal verilere dönüştürmeye yarayan bu ölçekleri etkilemekte ve bazı hataların oluşmasına yol açmaktadır. Ayrıca, derecelendirmeyi yapan kişinin nitelikle ilgili yeterli bilgilere sahip olmaması, gözleme olanağından yoksun olması, anımsadığı veya mevcut olan bilgilere uygun ağırlığın verilmemiş olması nedeniyle, derecelendirme ölçeklerinin geçerlikleri genellikle düşüktür (Özgüven, 1994). Ancak bu çalışmada oluşabilecek bu türden hataları önlemek amacıyla; ölçülecek olan sosyal beceriler; gözlenebilir, ölçülebilir ve betimsel olarak açıklanabilir bir şekilde ifade edilmiştir. Ayrıca, değerlendirilecek çocukların, en uzun süreli gözleme olanağı bulunan öğretmenleri tarafından değerlendirmeleri sağlanmış (öğretmenlerden sınıflarında en iyi tanıdıkları 5 öğrenciyi değerlendirmeleri istenmiştir) ve gözleme olanağı bulamadıkları durumları boş bırakmaları istenmiştir. Bunun yanında, değerlendirmeyi yapan öğretmenlere ölçek hakkında gerekli bilgiler verilerek değerlendirmeyi nasıl yapacakları açıklanmıştır. Oluşabilecek bu türden hataları önlemek amacıyla yapılan bu işlemler, aynı zamanda ölçeğin geçerlik ve güvenirliğinin de oldukça yüksek düzeyde çıkmasını sağlamıştır.

SBDÖ'nin uygun şekilde kullanılabilmesi için, uygulayıcıların sosyal beceri ve sosyal becerilerin alt özellikleri hakkında bilgi sahibi olmaları gerekmektedir.

Sonuçlara ilişkin geçerli yorumlar ve önerilerde bulunabilmek için bu alanlar iyi bilinmelidir.

Öğretmenler, psikolojik danışmanlar ve aileler öğrencilerin psikolojik sağlığı ve başarıları için sosyal becerilerin önemi konusunda bilinçlendirilmelidir. Bu çalışmada geliştirilen ölçek, ilköğretim okullarında psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri sunan rehberlik servisi tarafından bireyin sosyal beceri düzeyini belirlemek için kullanılabilir.

Hangi sosyal becerilerin öğretileceğine ve öğretilecek olan sosyal becerinin çocuk için gerekli olup olmadığına, çocuğun sahip olduğu ve yetersiz olduğu becerilere bağlı olarak karar vermek gerekmektedir. Yani , sosyal beceriler öğretimine alınacak bireylere ne öğretileceğine karar vermeden önce, özelliklerini belirlemeye yönelik tanılama yapılması gerekmektedir. Ancak bu değerlendirmeler sonucunda, bir bireyin gelecekte neler öğreneceğine ilişkin gerçekçi hedefler oluşturulabilir (Andrasik ve Matson, 1985; Bacanlı, 2000; Brockman, 1988; Cartledge ve Milburn, 1986; Goodwin, 1999; Gresham ve Elliot, 1987; Kelly, 1998; Merrel ve Gimpel, 1998; Rustin ve Kuhr, 1989; Strain ve Odom, 1986). Bu değerlendirmelerin yapılmasını sağlayan Sosyal Becerileri Değerlendirme Ölçeği'nin güvenilirlik katsayılarının uygunluğu ve faktör yapısının özelliği nedeniyle 7-12 yaş arasındaki çocukların sosyal becerilerini ölçmek için kullanılabilir ve geçerli bir ölçek olduğu söylenebilir. Ölçek, çeşitli araştırmalarda hem tek başına hem de diğer ölçme araçlarıyla birlikte kullanılabilir gibi, ilköğretim ilk kademe öğrencilerinde sosyal becerileri geliştirmek amacıyla da kullanılabilir.

Kaynakça

- Andrasik, F. & Matson, J.L. (1985). **Social skills training for the mentally retarded**. In L.L'Abate and M.A.Milan. (Eds). Handbook of social skills training and research. New York: Wiley-Interscience.
- Ashman, A. F. (1997). **Introduction to cognitive education: Theory and applications**. Florance: Routledge.
- Bacanlı, H. (1999). **Sosyal beceri eğitimi**. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- Brockman, M.P. (1988). Best practices in assesment of social skills and peer interaction. **Best Practices in School Psychology** 31-41.
- Cartledge, G. & Milburn, J.F. (1983). Social skills assesment and teaching in the schools. **Advances in School Psychology**, 3, 175-235.
- Cartledge, G. and Milburn, J.F. (1986). **Teaching social skills to children**. New York: Pergamon Press.
- Collins, R. C., Kinney, P. F. And Haran, T. J. (1990). **Final report of the Head Start evaluation design project**. Washington, DC: U.S. Department of Health and Human Services.
- Cornish, U. (2003). **Social skills training for adolescents with general moderate learning difficulties**. Philapelpia: Jessica Kingsley Publishers.
- Cowen, E. L., Pederson, A., Babijian, H., Izzo, I. D. And Trost, M. A. (1973). Long-term follow-up of early detected vulnerable children. **Journal of counsilting and clinical Psychology**, 3, 221-247.
- Elksnin, L. K. & Elksnin, N. (1998). Teaching social skills to students with learning and behavior problems. **Intervention in School and Clinic**. 33 (3), 131-141.
- Goodwin, M. W. (1999). Cooperative learning and social skills: What skills to teach and how to teach them. **Intervention In School And Clinic**, 35 (1), 29-33.
- Gresham, F.M. & Elliot, S.N. (1987). The relationship between adaptive behavior and social skills: Issues in definition and assesment. **The Journal of Special Education**, 21 (1), 167-181.
- Hall, J.A. & Schlesinger, D. J. (1997). Social skills training in groups with developmentally disabled adults. **Research on Social Work Practice**, 7 (2), 187-202.
- Haynes, O. W., Moran, M. J. & Pindzola, R. H. (1990). **Communication disorders in the classroom**. Iowa: Kendall Hunt Published Company.

- James, C. L., Hesselbrock, V. M., Meyers, D. G. And Penniman, J. H. (1979). Problems boys in young adulthood: Teachers' ratings and twelve-years follow-up. **Journal of Youth and Adolescence**, 8, 435-472.
- Kelly, J.A. (1998). **Social-skills training- a practical guide for interventions**. New York: Springer Publishing Company.
- Merrel, K.W. (1994). **Test manuel of preschool and kindergarten behavior scales**. Brandon: Clinicccl Psychology Publishing Company.
- Merrel, K.W. & Gimpel, G.A. (1998). **Social skills of children and adolescents**. New Jersey: Lawrence Erlbaum Assciates, Inc.
- Özgüven, İ.E. (1994). **Psikolojik testler**. Ankara: Yeni Doğu Matbaası.
- Parker, J. G. And Asher, S. R. (1987). Peer relations and later personal adjustment: Are low-accepted children at risk? **Psychological Bulletin**, 102, 357-389.
- Roff, M., Sells, S. B. And Golden, J. M. (1972). **Social adjustment and personality development in children**. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Rustin, L. & Kuhr,A. (1989). **Social skills and the speech impaired**. London: Input Typesetting Ltd.
- Sorias, O. (1986). **Sosyal beceriler ve değerlendirme yöntemleri**. Psikoloji Dergisi. 5 (20), 24-29.
- Strain, P.S. & Odom, S.L. (1986). Peer social initiations: effective intervention for social skills development of exceptional children. **Exeptional Children**. 52 (6), 543-551.
- Thorkildsen, R. (1985). Using an interactive videodisc program to teach social skills to handicapped children. **American Annals of the Deaf**, 140 (5), 295-303.
- Tidhar,C. E. (1984). Children communicating in cinematic codes: Effects on cognitive skills. **Journal of Educational Psychology**, 76 (5), 957-965.
- Westwood, P. (1993). **Commonsense methods for children with special needs strategies for the regular classroom**. London.